

STRATEGIJE ETNIČNE RAZPRAVE NA OBMOČJU RADGONE OD IZTEKAJOČEGA SE 19. STOLETJA DO 1920

Andreja Zemljič

»A curious phenomenon of this borderland between the Slavs and the Germans is that names mean nothing. In one town I visited the man representing the Slav side had a distinctly German name, and the German representative had an equally good Slav name. The two peoples so fade into each other that it is difficult to say what constitutes nationality. Language is not test, for they are mostly polyglot. There is nothing about the personal appearance of the people or the build of their towns that proves one contention or the other. German signboards in the towns are always carefully pointed out as proofs of German nationality; but it is impossible to say how much of this is due to the Germanising influence of the schools under the Austrian Empire.«

To je opis neprizadetega, namreč Shermana Milesa v pismu prof. A. C. Coolidge z dne 22. januar 1919.¹ Miles je bil sodelavec Coolidge Mission, ki se je udeležila mirovnih pogajanj v Parizu, vodil pa jo je Archibald Cary Coolidge (Coolidge je bil član American Mission to Negotiate Peace). Bil je pristojen za Štajersko in Slovenijo, da bi izdelal konkretne predloge za demarkacijsko črto in kasneje za določitev meje.

Citat kaže na značilnost tu obravnavane regije, namreč na nerazločljivost tu živčih ljudi in na včasih hkrati obstoječo globoko različnost, da, celo prepad.

Ko govorim o regiji, imam v mislih tisti mali konček današnje Štajerske na jugovzhodu, ki meji na današnje Slovenijo. Kot središče regije obravnavamo mesto Radgona, kot okolico pa vasi Altneudörf, Dedonci, Slov. Gorica, Ledumerje, Potrno, Pfarrsdorf, Pridovo, Žetince, Zenkovec, ki so jih 1969 leta združili v krajevno občino Radgonakolika. Naše pravo zanimanje velja okolici, ker predstavlja belo liso na zemljevidu zgodovinskega opisa in rekonstrukcije. Znotraj te okolice nas zanimajo zlasti vasi Dedonci, Slov. Gorica, Potrna, Žetinci in Zenkovci. Raziskovalni projekt »Življenje z mejami« si je zadal nalogo, da bo sledil zgodovini in obnašanju tistih ljudi, ki so se znotraj meja nekdanjega graškega okrožja vsaj začasno opredelili za slovenski pogovorni jezik, ko je bilo potrebno evidentirati to značilnost. Moj del projekta zajema opisano regijo.

Gre torej za strategije etnične razprave v tej regiji v določenem času. Za to časovno obdobje sem določila pozno 19. stoletje in začetek 20., z etnično razpravo pa imam v mislih zapisana izrekanja za narod v širšem pomenu. Pri tem imamo opraviti z dvema stranema, ki se od časa do časa bojujeta ena proti drugi. Večinoma pa molči slovenska

¹ Siegfried Beer, Eduard G. Staudinger: Grenzziehung per Analogie. Die Miles-Mission in der Steiermark im Jänner 1919. Eine Dokumentation, v: Stefan Kamber, Gerlad Schöpfer (izd.), Als Mitteleuropa zerbrach. Zu den Folgen des Umbruchs in Österreich und Jugoslawien nach dem Ersten Weltkrieg. Graz, Leykam 1990 (Unserer Zeit Geschichte. 1), 139.

stran. Nemškonacionalna stran skoraj neprenehoma obvladuje javnost. Nasprotno pa je slovensko nacionalno gibanje le enkrat samkrat in za kratek čas zavzelo dominanten položaj.

V grobem lahko sestavimo naslednjo, dobro znano podobo: od leta 1848 so se začeli toni v nemškonacionalni javnosti (dejavnost društev, časopisi, literatura) zaostrovali in so proti koncu 19. stoletja dosegli enega od viškov. Prva svetovna vojna temu seveda ni škodovala in po njenem koncu je šlo vse naprej kot vedno. Na tem območju je bil razvoj malo drugačen v toliko, v kolikor so bili toni malo ostrejši in ker so ga od 1.12.1918 do 26.7.1920 zasedle čete SHS pod poveljstvom generala Maistra. Zaradi tega je bilo tudi z nacionalnega stališča zanimivo za slovensko nacionalno gibanje, ker bi priključitev tega območja državi SHS slednji prinesla gospodarske prednosti.² V tem času je prišlo do javno opazne slovenske razprave, ki je ni bilo niti pred tem niti potem. In tudi ta govor ni bil govor subjekta o sebi, temveč opis objekta. Nasprotno, po zasedbi je še tisto, kar je bilo prej pridržano slovenščini (cerkev, dom) postalo nemškonacionalno. Toliko o obrisih razvoja.

Kako je bilo torej videti življenje pred 1. svetovno vojno? Kar zadeva čas po sprejetju zakonu o društvih 1867, lahko tako za 19. kot tudi za 20. stoletje trdimo, da so imela v tem prostoru izključno prevlado nemškonacionalno in velikonemško naravnana društva.³ Isto velja za usmeritev političnih strank. Z drugimi regijami ta deli izredno togost socialne strukture in hierarhije. Dominantna društva kot pevsko društvo, radgonsko kolesarsko društvo, nemško telovadno društvo in kasneje društvo Južna marka so odločilno zaznamovala tudi družabno življenje. Odveč je dodati, da se je »družabno življenje« v celoti odvijalo v mestu in da okoliške občine niso bile vključene vanj. Obiskovali so jih »mestni ljudje« na svojih nedeljskih izletih. Članstvo v teh društvih je imelo seveda povratni učinek na družbeni ugled članov. Prav tako pomembno je bilo tudi nečlanstvo. Ta društvena struktura je bila izraz meščanske javnosti in je imela napadalen, agresiven namškonacionalni značaj. Seveda je obstajala tudi možnost, da bi se prebivalci okoliških občin udeleževali v nemškonacionalnih društvih, vendar so bili sprejemni pogoji sestavljeni tako, da so bili dostopni izključno pripadnikom nemške narodnosti, kot je bilo npr. z Nemškim nacionalnim društvom za Radgono in okolico (Deutsches Volksverein für Radkersburg und Umgebung).⁴ Načelno tudi to ne bi smel biti razlog, ker je šlo v bistvu za vprašanja prepričanja. Pri vseh društvih – od Harmoničnega društva (Harmonie Verein), ki je bilo kasneje prekrščeno v Pevsko in glasbeno društvo (Gesang und Musikverein), njegovo geslo pa je bilo »Od bregov Mure do obrežja Rena / krepko buči nemška pesem prek vse dežele« (Vom Rand der Mur bis an des Rheines Strand / Braus deutscher Sang mit Kraft durchs ganze Land),⁵ prek radgonskega Kolesarskega društva (Radfahrerverein),⁶ 1947. uradno razpuščenega, in Vinogradniškega društva (Weinbauverein),⁷ uradno razpuščenega 1948, ter Nemškega telovadnega

² Prim. Hermann Kurahs: Die Entwicklung der Stadt Radkersburg vom Zusammenbruch der österreichisch-ungarischen Monarchie bis zum Tode ihres Bürgermeisters Dr. Franz Kamniker. Graz 1985. Masch.Man. Disert. na Družboslovni fakulteti Univerze v Gradcu.

³ Prim. prav tam, 970-996.

⁴ Prim. Štajerski deželni arhiv (ŠDA), namestništvo (nam.) 53-39916/1901.

⁵ Prim. ŠDA, nam., 53 - 14918/1870.

⁶ Prim. ŠDA, NZ?. SD IV-Ver Ra 21 - 1946.

⁷ ŠDA, NZ. SD IV Ver Ra 80/I-1948.

društva Radgona (Deutscher Turnverein Radkersburg), razpuščenega že 1934⁸ - je bilo očitno na katero stran se nagibajo. Društva z najvišjim družbenim ugledom so bila vsa ukinjena zaradi nacionalsocialistične dejavnosti.

Pod površino te dominanc pa je katoliška cerkev predstavljala neke vrste zatočišče za tiste, ki so hoteli poleg nemškosocialnega govorjenja slišati še kakšno drugo. Katoliška cerkev in z njo povezane stranke so imele v mestu Radgona dokazano težak položaj, kar je bila nenazadnje lahko tudi posledica določene spravljalivosti do slovenskih prebivalcev župnije.⁹ To spravljalivost pa se da spet delno razložiti s tem, da so prebivalci (slov.) okoliških občin šteli k pravim vernikom in da je bilo »prebivalstvo v petih slovenskih občinah sicer večje kot v petih nemških podeželskih občinah«.¹⁰ Zato naj tudi ne preseneti, da je bilo tisto malo javnosti, kar se je doslej dalo najti, predvsem na tem območju. Verska društva s slovenskimi oznakami in številnim članstvom so predstavljala osnovo dominantne javnosti: Bratovščina ..., Bratovščina rožni venec, Bratovščina srca Jezusovega, Molitvena skupnost »Ob večni uri blaženo umreti« so nove privržence pridobivale iz slovenskih okoliških občin. Strogo verski značaj teh društev je bil s svojim defenzivnim ravnanjem v drastičnem nasprotju z meščanskimi društvi na nemško-nacionalni strani. Kot organizacijska oblika predmoderne niso imela nikakršnega emancipatorskega značaja. Ko so čete generala Maistra 1.12.1918 zasedle Radgono, se je ta položaj spremenil v toliko, da sta se sedaj v to meščansko javnost vključila dva slovenska dejavnika: katoliško-slovensko Izobraževalno društvo in tednik »Murska straža«. Slednji je društvu nekaj časa nudil možnost predstavljanja v javnosti.

Pri katoliško-slovenskem Izobraževalnem društvu, ki je bilo ustanovljeno 1910,¹¹ je zanimivo predvsem to, da ga je vodil nek kmet iz te okolice. Z zasedbo je društvo dobilo javni značaj, ker se je očitno zavzemalo za priključitev Radgone državi SHS. Da bi pripravili tla za jugoslovansko upravljanje, so v Radgoni izdajali slovenski časopis, za tiskanje katerega je bila zaplenjena tiskarna Semlitsch, ker lastnica tiskarne tega ni hotela delati.¹² Ta časopis se je imenoval »Murska straža« in je prvič izšel 19. aprila 1919. V njem so se sedaj redno pojavljala naznanila o Katoliško-slovenskem izobraževalnem društvu, kar navaja na sklep, da je sodeloval s člani. Politična orientacija lista je bila krščansko-socialna, kazala je tendence prosvetljevanja naroda in se zavzemala za volilno pravico žensk. Predvsem pa se je zavzemal za nacionalne interese države SHS. Z nacionalnega stališča naj bi mobiliziral slovenski del prebivalstva v regiji. Posledica je bila razcepitev tega dela prebivalstva na majhno skupino tistih, ki so bili naklonjeni SHS (okoli katoliškega Izobraževalnega društva) in pretežna večina tistih, ki so bili negativno naravnani do te države. Sčasoma je bilo opaziti vedno večjo zagrenjenost urednikov, ki bi jo lahko razložili kot posledico neuspešne nacionalne mobilizacije. K temu je prispevala tudi pomanjkljiva disciplina zasedbene vojske in prekoračitev pooblastil.¹³

List je bil tudi edini, ki je objavil izčrpen nekrolog Matiji Pintariču, tistemu kmetu iz Dedoncev, ki je ustanovil društvo. Ko je bil njegov predsednik, ga je 25. aprila 1919

⁸ ŠDA, NZ. 206 Ra 31/2 - 1934.

⁹ Prim. Kurahs 1985, 1062-1066.

¹⁰ Škofijski arhiv Gradec (ŠAG), Župnijske listine Radgona, VIII sl. 15, kaplani.

¹¹ ŠDA, Urad za Štajersko, Deželna vlada, odd. 13, 206 R/24-1939.

¹² Prim. prav tam.

¹³ Prim. Deutsches Leid in Radkersburg. Izd. Radgona in zasedene občine.

ubila ročna granata.¹⁴ Do konca zasedbe je list izčrpno poročal o vsaki dejavnosti društva, tudi o ustanovitvi slovenskih telovadnih društev Orel in Sokol. Ustanovljeno je bil tudi slovensko pevsko društvo. Po okupaciji je poročal tudi o prekoračitvi pooblastil nad tistimi, ki so bili naklonjeni SHS, potem pa je poročanje o Radgoni popolnoma utihnilo (uredništvo lista se je kasneje preselilo v Maribor). Ostala sta le še društvo, katerega razpustitev je bila kasneje zaradi lepšega prestavljena, namreč na leto 1918, in slovenska manjšina, ki se je razcepila na tiste, ki so se radikalno asimilirali, in privrženec države SHS brez kake druge vmesne opcije.

Priljubljena tema politične retorike lista je bila tema odpadništva, pri kateri so pogosto uporabili podobo »zatajene matere« (mati v slovenski nacionalni retoriki, kot je znano, igra veliko vlogo). Dan vstajenja je bil metafora za ozadje te retorike. Na nago-vorjene so se obračali kot na »otroke in zaslepljence«, ki so jih pozvali, naj bodo spet na razpolago materi, namreč materi Jugoslaviji, ki naj bi jih čakala z odprtimi rokami. »Ne bo vas zavnila, čeprav ste ji že zadali tako veliko krvavečih ran! Sprejela vas bo kot svoje otroke, vas malo pokarala, kot vsaka dobra mati - toda potem vas bo poljubila in pritisnila na srce.«¹⁵ Poleg teme matere je predvsem opaziti, da je bil sovražnik v lastnih vrstah potisnjen v prvo strelsko linijo. Ni druga nacionalna skupina tista, ki jo napadajo, ampak načelno njihova lastna. Ni druga skupina tista, ki jo grajajo, temveč njihova lastna (»vsak nečlan /v Narodni Odbrani, op. avt./ pride na poseben seznam. Tako bomo imeli dober pregled nad tem, kdo spada k nam in kdo je naš nasprotnik.«)¹⁶

»Nemška mejna straža« (Deutsche Grenzschutz) je bila v mnogočem nasprotni pol »Murske straže«. Izhajala je od 21.9.1919 do 4.6.1922, 27.9.1924 pa se je spet pojavila kot Avstrijska mejna straža (Österreichische Grenzschutz) (do 1.7.1934). Kot glasilo Južne marke je zastopala tudi njena politična in svetovnonazorska stališča. Poleg strogega protižidovstva in protimarksizma je najti tudi tisto obliko nemškega nacionalizma, ki je značilna zlasti za avstrijsko južno mejo. Tako kot njenemu pendantu je tudi »Nemški mejni straži« šlo za nacionalno mobilizacijo in agitacijo, podobna pa je bila tudi njena zasnova. Pri njeni retoriki je bilo zanimivo predstavljanje »obmejnih Nemcev« in njihovih domnevnih sovražnikov »Slovencev«. Obrazložitev zgodovinskega položaja po prvi svetovni vojni, »potem ko smo med dolgo borbo med narodi neizrekljivo veliko storili in trpeli, se zelo žrtvovali ... in pričakovali nekaj čudovitega«, je, da je bila Spodnja Štajerska »nasilno odtrgana od živega telesa« in »žge kot boleča rana«¹⁷ in je v vsakem primeru krivica.

»Obmejnimi Nemcem« je pripisovala kulturno premoč: Nemci s »temi ljudmi« (Slovenci sic.) ne morejo imeti nič skupnega, ker se opredeljujejo za srednjeevropsko kulturo (v smislu Naumanna, sic.).¹⁸ Slovenska narodnost je v primerjavi z nemško manjvredna in nesposobna pritegniti Nemce.¹⁹ Razpoloženje slovenske inteligence je takšno, da se z nemško sploh ne more kosati.²⁰ Slovenski jezik se mora šele razviti in večina Slovencev govori slovensko z veliko nemških besed. To je dokaz manjvrednosti

¹⁴ Murska straža, 3.5.1919.

¹⁵ Murska straža, 19.4.1919. (pregl...).

¹⁶ Murska straža, 5.7.1919.

¹⁷ Deutsche Grenzschutz, 25.12.1919, božične misli deželnega svetnika Heinricha Wastiana.

¹⁸ Deutsche Grenzschutz, 8.2. 1920.

¹⁹ Deutsche Grenzschutz, 17.7.1921.

²⁰ Deutsche Grenzschutz, 1.2.1920.

slovenščine.²¹ Značajski premoči Nemcev se pridružuje tudi gospodarska, ki stremi k temu, da bi bila dovzetna do nižjih slojev (piši: Slovencev).²²

Edina stična točka v popolni prevladi te fantazije o premoči je spolna privlačnost, ki se jo da brez truda uvrstiti med elemente premoči.

Iz vseh teh napadov pa so bili izvzeti tisti slovenski prebivalci okoliških občin, ki niso bili naklonjeni državi SHS. Okupacijske čete so »jugoslovanske roparske bande« in »tuleča horda surovih divjakov«.²³ Slovence doživlja kot agresivne in sovražne, ki so Nemce spremenili v žrtve. Zaradi prekoračitve pooblastil nediscipliniranih enot je bilo do začetka maja 1920 zaradi strelav ranjenih 60 oseb.²⁴ Toliko večje je bilo veselje ob umiku okupacijskih čet 26.7.1920. Ob tej priložnosti je bil napisan jubilejni zbornik »Deutsches Leid in Radkersburg« (Nemško trpljenje v Radgoni). Ta zbornik vsebuje časovno preglednico, ki obsega ves čas okupacije in s svojega stališča podrobno opisuje vsak dogodek v zvezi z zasedbenimi četami. Na prvih straneh so nabožne pesmi in teksti ter društva veljakov. Prav na prvi strani pa je posvetilo Društva Južna marka, ki izraža svoje čestitke in že ima tudi nalogo za sonarodnjake: »Potrebujemo Vas in čakamo na Vašo pomoč, da bi na naši južni meji izpopolnili nasip zvestih nemških src v strnjene vrste, ki ga noben naš sovražnik, poln mržnje, ne bo mogel porušiti.«²⁵ Ottokar Kernstock in Karl Adam Kappert sta prispevala bojevite pesmi, polne sovraštva. Sledile so še nekatere druge srce trgajoče pesmi, dokler ni Karl Adam-Kappert spet prišel do besede in delil nasvete, kako je treba v prihodnosti vzgajati mladino, namreč tako, da bo »ponosna na raso, vredna svojih prednikov, zvesta svoji krvi, dokler se nam ne bo posrečilo vrniti se v veliko nemško matično hišo.«²⁶

Nemška mejna straža 1.8.1920 ob osvoboditvi Radgone piše: »Kot sveta prisega zveni na štajerskih tleh ob sedanji južni meji: Spet si nemška in nemška ostani za večno!« To je hkrati programsko naznanilo sedaj v nemški Avstriji živečim Slovencem. Prekoračitve pooblastil in zločini s strani čet SHS med zasedbo so ustvarile potencial sovraštva, ki izključuje diferencirano stališče. Sedaj je bilo slovensko prebivalstvo tisto, ki je zahtevalo, da se odpusti slovenskega organista v Marijini cerkvi, ker naj bi pri službi božji povzročal nesrečo. Tudi slovenska poroka v župnijski cerkvi je tako razgrela duhove, da je to pripeljalo do pritožbe pri okrožnem dekanu.²⁷ Zanimiva je izrecna zahteva po prepovedi slovenskega petja v cerkvi. Očitno naj bi skrivalo v sebi neke nevarnosti. Zelo zgovoren je bil tudi zadnji stavek v tej zadevi: »Občine, ki so bile sprejete v župnijo, se čutijo upravičene, da si glede na dokončno pripadnost občine nemški državi Avstriji želijo, da bi se jih tudi pri vseh bogoslužnih dejavnostih obravnavalo kot nemške...«²⁸

V naslednjih letih in desetletjih si bo slovensko prebivalstvo izredno močno prizadevalo, da bi dokazalo svojo pripadnost nemški narodnosti. Vsake volitve in vsak praznik so se spremenili v dolžnost in verjetno ne bomo šli predaleč s trditvijo, da se je ta

²¹ Deutsche Grenzacht, 29.2.1920.

²² prim. Deutsche Grenzacht, 25.12.1929.

²³ Deutsche Grenzacht, 1.8.1920.

²⁴ prim. Kurahs 1985, 315.

²⁵ Deutsches Leid in Radkersburg, 1920.

²⁶ prav tam.

²⁷ Deutsche Wacht, 6.5.1920.

²⁸ Deutsche Wacht, 22.8.1920.

dolžnost ohranila vse do danes. Po drugi strani pa se je zaradi tega, ker ni bilo več trenj, ohranil določen delež prebivalstva. V toliko se je molk pokazal kot uspešna strategija.

Summary

Strategies of Ethnic Discourse in Radgona Area from the end of the 19th century to 1920

The paper deals with strategies of ethnic discourse in the Radgona area from the end of the 19th century to 1920. The author ascertains the existence of two sides, fighting one another from time to time. While the German national side exerts a continuous control of the public life, the Slovene national movement has only once and for a shortwhile assumed a dominant position. The following is a brief outline of the development: since 1848, the atmosphere in the German national public started aggravating (societies' activity, papers, literature), which culminated by the end of the 19th century. Between 1918 to 1920, the territory was occupied by the units of the SHS state under the commandship of General Maister. Since the annexation to the SHS would result in some economic advantages, there was considerable public dispute in favour of Slovenes, unseen either before or after that period. However, after the liberation of Radgona, the domains formerly reserved for the Slovene language (church and home), turned German.